

підприємства у середовищі невизначеності та за умови виникнення ризику нововведень – обрання належної стратегії реагування.

Тому наступним кроком нашого дослідження є розроблення багатоваріантної стратегії реагування на ризики нововведень.

1. Балабанов И.Т. *Риск-менеджмент*. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 192 с. 2. Вітлінський В.В., Верчено П.І. *Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком*. – К.: КНЕУ, 2000. – 292 с. 3. Гранатуров В.М. *Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения*. – М.: Дело и сервис, 2002. – 160 с. 4. Ілляшенко С.М., Божкова В.В. *Управління екологічними ризиками інновацій*. – Суми: ТОВ “ВДТ” Університетська книга”, 2004. – 214 с. 5. Плоткін Я.Д., Явич А.А. *Економіка і організування дослідно-конструкторських робіт (у приладобудуванні)*. – К.: Техніка, 1971. – 143 с. 6. Фатхутдінов Р.А. *Инновационный менеджмент*. – М.: ЗАО “Бизнес-школа” Интел Синтез”, 1998. – 600 с. 7. Damodaran Aswath *Strategic risk taking: a framework for risk management* \ Wharton school publishing, 2008. 8. *Risk management and insurance* Scott E. Harrington, Gregory R. Niehaus McGraw-Hill/Irwin, 2004.

УДК 378.1:339.13

І.О. Чурносова

Донецький національний технічний університет

ТУРБУЛЕНТНИЙ ХАРАКТЕР РОЗВИТКУ РИНКУ ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ

© Чурносова І.О., 2008

Розглянуто динаміку вітчизняного ринку послуг вищої освіти (ПВО). Розроблено метод наукового пізнання характеру розвитку ринку ПВО у трьох площинах економічного простору: галузевої, часової і територіальної. Цей метод дає можливість визначити характер розвитку ринку послуг вищої освіти, проаналізувати динаміку змін. Визначено характеристики, що дають змогу виявити територіальні та часові закономірності у діяльності вищої школи: напрями перетворень, інтенсивність трансформації, амплітуда коливань протягом періоду, досягнутий рівень перетворень за період загалом. Визначено показники, значення яких надають можливість характеризувати конкурентне середовище вищої школи. Характер розвитку вітчизняного ринку ПВО визначено як турбулентний.

Surveyed dynamic of the market of services of higher formation. The method of scientific knowledge of character of a development of the market of services of higher formation radiating from three planes of economic space designed: branch, time and territorial. This method enables to define character of a development of the market of services of higher formation, to analyze dynamic of variations. Particular performances, which permit to show territorial and time regularities in activity of a higher school: directions of transformations, intensity of transformation, amplitude of oscillations during a continuance(period) reached level of transformations for a continuance(period) as a whole. The indexes are found, which values enable to characterize competitive medium of a higher school. The character of a development of the domestic market of services higher formation is defined as turbulent.

Постановка проблеми. За роки реформ система вищої освіти зазнала істотних змін. Вони пов'язані з демографічними процесами, рівнем фінансування освіти, змінами у нормативно-правовій базі освіти й процесами адаптації навчальних установ до умов ринкової економіки. З повною впевненістю можна констатувати становлення ринкових відносин у сфері послуг вищої освіти (ПВО), пов'язаних із загостренням конкуренції між вищими навчальними закладами (ВНЗ). Формування ринку освітніх послуг

в Україні – складний процес, що має стихійний характер. Суперництво набуває різноманітних форм. Отже, аналіз функціонування ринку ПВО можливий у реальних умовах, у яких відбувається конкурентна боротьба ВНЗ. Реальні умови визначаються характером динаміки змін. Від характеру змін залежить вибір тих або інших методів конкурентної боротьби. Отже, виникає необхідність вивчення характеру змін ринку вищої освіти, зокрема, регіонального.

Аналіз останніх досліджень показав, що вирішенню цієї проблеми приділяється достатньо уваги. С. Ілляшенко, Л.В. Сінельник, Т.В. Ларина відзначають необхідність вивчення регіональних особливостей ринку ПВО [1– 3]. Поведінка ВНЗ на ринку ПВО багато у чому визначається специфікою того чи іншого регіонального ринку. Регіони мають різний потенціал, відповідно й процеси мають різні тенденції. Отже, діяльність ВНЗ необхідно розглядати не стосовно галузі загалом, а відповідно до конкретного регіонального ринку. С. Ілляшенко відзначає необхідність дослідження структури ринку за спеціальностями [1]. Т. Решетилова підкреслює релятивістську природу конкурентоспроможності, як наслідок – аналіз треба здійснювати “відповідно” до конкретного ринку та конкретного аналога [4]. Тобто дослідники говорять про необхідність аналізу галузі на регіональному ринку за певний період часу. Однак дотепер не встановлено основні параметри середовища, за якими відбувається функціонування ВНЗ, а, значить, не має можливості виявити тенденції їхньої діяльності.

Формулювання цілей статті. Мета роботи полягає в розробленні методів наукового пізнання характеру розвитку ринку ПВО у трьох площинах економічного простору: галузевій, часовій та територіальній.

Виклад основного матеріалу. Суперництво набуває різноманітних форм у галузевій, часовій (історичній) і територіальній перспективах. Можна сказати, що існує три ракурси конкуренції. Перший – специфіка функціонування системи вищої освіти (СВО). О.А. Кратт стверджує, що цей параметр “варто вважати системоутворювальним, оскільки він розкриває унікальні властивості ринку ПВО, що відрізняють його від ринків інших товарів і послуг” [5, с. 64]. Більшість дослідників сходяться на тому, що вища освіта як галузь має специфіку, яка пов’язана з природою освітніх послуг [6, с. 4–5; 7, с. 33]. Ігнорування цього факту, на думку Т.Є. Оболенської, може обернутися “безповоротними негативними наслідками” [6, с. 4–5].

Другий ракурс – часові відмінності. Слід зазначити, що практично усі дослідники сфери вищої освіти єдині в думці, що за роки незалежності України СВО зазнала істотних змін. На початку 90-х рр. минулого сторіччя у вітчизняному політичному та економічному житті відбулися глобальні події, які дотепер продовжують визначати ситуацію на ринку ПВО.

Третій ракурс реальних умов господарювання – територіальні відмінності, що залежать від особливостей попиту на висококваліфікованих фахівців і від розвитку пропозиції ПВО на конкретній території. Так, Т. Решетилова стверджує, що конкурентоспроможність “як економічна категорія має релятивістську природу, тому завжди повинна розглядатися відповідно до конкретного ринку та конкретного аналога” [4, с. 7]. С. Ілляшенко, Л.В. Сінельник, Т.В. Ларина вважають, що необхідно досліджувати регіональні особливості формування ринку ПВО, адаптованість галузі до ринкових умов, зосереджених ВНЗ у межах регіону відповідно до прийнятого територіального устрою держави [1, с. 60; 2, с. 136; 3, с. 111]. Отже, діяльність ВНЗ багато в чому визначається специфікою того або іншого регіонального ринку освітніх послуг.

Як характеристики, що дають змогу виявити територіальні та часові закономірності в діяльності вищої школи виділено таке: напрями перетворень; інтенсивність трансформацій; амплітуда коливальності протягом періоду; досягнутий рівень перетворень за період загалом. Для аналізу характеристик використано відповідні показники: для першої – хронологічний середній за період ланцюговий темп приросту (\bar{T}_{np}^u); для другої – абсолютний розмір 1 % приросту ($|A|$); для третьої – середнє квадратичне відхилення (S); для четвертої – базисний за період темп приросту, що розраховується як відношення значень кінцевого відрізка до першого (\bar{T}_{np}^b), і середній рівень

ряду (\bar{Y}). Характеристику показників за період з 1990–2006 рр. у адміністративно-територіальних межах подано у таблиці. Для виявлення закономірностей використані показники: N_i – “кількість ВНЗ в i -му році” та V_i – “навчається студентів у i -му році”.

Вибір саме цих показників обумовлений тим, що перший демонструє інтенсивність конкурентної боротьби, а другий відбиває платоспроможний попит, що є її невід’ємною умовою. Очевидно, що значення показників щонайкраще характеризують конкурентне середовище. У таблиці подано характеристику конкурентного середовища вищої школи в адміністративно-територіальному перерізі.

Значення $\bar{T}_{np}^u N_i$ в Україні свідчить про незначну зміну кількості ВНЗ. Настільки мале зростання обумовлене тим, що в дев’яти областях спостерігається скорочення N_i . Найбільші темпи скорочення відбувались у Сумській (-3,77 %), Дніпропетровській (-1,68 %), Полтавській (-1,42 %) областях. Разом з тим, у містах Києві й Севастополі, а також у Київській області були високі темпи приросту кількості ВНЗ. Зміни у чисельному складі ВНЗ неоднозначно відбилися на кількості студентів.

Конкурентне середовище вищої школи в адміністративно-територіальному перерізі

Територія	Показники									
	Кількість ВНЗ					Навчається студентів				
	\bar{T}_{np}^u	T_{np}^o	\bar{Y}	S	$ A $	\bar{T}_{np}^u	T_{np}^o	\bar{Y}	S	$ A $
Україна	0,30	3,25	965	48,53	9,68	3,45	70,09	1938	449,79	18,85
Автономна Республіка Крим	1,77	25,00	37	4,45	0,37	4,18	88,44	53	12,30	0,52
Вінницька область	-1,25	-22,58	31	3,16	0,30	1,38	22,88	49	5,53	0,49
Волинська область	0,49	6,25	17	0,85	0,17	3,04	59,91	27	4,79	0,27
Дніпропетровська область	-1,68	-28,57	72	13,67	0,75	1,40	23,07	154	21,35	1,51
Донецька область	-0,04	-3,23	94	5,06	0,95	2,44	45,55	169	30,57	1,66
Житомирська область	0,63	8,70	25	1,10	0,25	3,63	73,58	36	9,58	0,35
Закарпатська область	1,49	25,00	18	1,34	0,18	2,47	46,39	22	3,34	0,22
Запорізька область	0,36	2,94	36	2,40	0,38	3,18	63,05	73	15,63	0,71
Івано-Франківська область	2,36	42,86	26	4,08	0,27	4,78	105,65	40	13,37	0,39
Київська область	2,67	47,06	20	3,30	0,21	3,80	77,73	30	7,81	0,29
Кіровоградська область	0,08	0,00	23	1,41	0,23	1,09	17,14	28	3,68	0,28
Луганська область	-0,85	-15,56	43	4,69	0,43	3,39	66,80	80	20,28	0,78
Львівська область	0,60	7,69	57	3,30	0,58	2,70	51,06	118	23,00	1,15
Миколаївська область	0,60	6,25	19	1,48	0,19	2,71	50,17	34	7,03	0,34
Одеська область	-0,65	-14,00	50	3,77	0,51	1,54	26,37	117	15,33	1,15
Полтавська область	-1,42	-21,88	31	2,50	0,31	3,12	61,22	55	12,05	0,53
Рівненська область	0,66	-5,56	19	2,21	0,19	4,34	94,44	37	9,81	0,36
Сумська область	-3,77	-50,00	26	5,26	0,27	3,65	72,89	45	12,39	0,43
Тернопільська область	1,44	22,22	21	1,66	0,21	4,83	107,44	48	15,07	0,48
Харківська область	0,49	5,63	77	4,90	0,78	2,88	56,00	212	41,25	2,10
Херсонська область	0,19	0,00	23	1,74	0,24	1,73	29,68	38	5,69	0,37
Хмельницька область	1,30	19,05	24	2,31	0,23	3,10	61,54	38	7,40	0,37
Черкаська область	-0,77	-17,39	26	2,15	0,26	4,04	85,62	41	9,93	0,41
Чернівецька область	-0,22	-5,00	20	0,66	0,20	2,73	51,72	31	5,81	0,31
Чернігівська область	0,41	4,55	24	1,17	0,24	2,65	49,82	33	6,17	0,33
м. Київ	4,73	94,83	96	22,40	0,97	7,22	196,89	314	136,71	2,95
м. Севастополь	4,55	80,00	8	2,81	0,08	4,44	87,62	14	4,89	0,15

Наприклад, за скорочення N_i у Сумській області показник V_i збільшився на 3,65 %, у Дніпропетровській – на 1,40 %, Полтавській – на 3,12 %. Лідерами за темпами приросту кількості студентів є м. Київ (7,22 %), Тернопільська (4,83 %) та Івано-Франківська (4,78 %) області.

Щорічне скорочення кількості ВНЗ, як правило, призводить до скорочення кількості ВНЗ за період. Виняток становить Рівненська область, де за позитивного значення $\bar{T}_{np}^u N_i$, кількість ВНЗ скоротилася на 5,56 %. Але загалом в Україні за період $T_{np}^o N$ дорівнює 3,25 %, що свідчить про незначне збільшення кількості ВНЗ. У Кіровоградській і Херсонській областях загальне значення N_i залишилося незмінним. У десяти областях відбулося скорочення кількості ВНЗ, наприклад, у Сумській – на 50 %, Дніпропетровській – на 28,57 %, Вінницькій – на 22,58 %. Найбільші темпи приросту відбулись у містах Києві (94,83 %) та Севастополі (80 %) і в Київській області (47,06 %). При цьому приріст кількості студентів за період у 21,5 рази перевищив приріст кількості ВНЗ. У менш ніж половини регіонів значення $T_{np}^o V$ було вище від значення $T_{np}^o V$ в Україні. Лідерами у збільшенні кількості студентів є Тернопільська (107,44 %) та Івано-Франківська (105,65 %) області і м. Київ (196,89 %).

Значення $\bar{T}_{np}^u N_i$, $\bar{T}_{np}^u V_i$, $\bar{T}_{np}^u N_i$, $T_{np}^o V$ свідчать про значну зміну кількості ВНЗ і студентів протягом досліджуваного періоду, що характеризується показником \bar{Y} . Значення $\bar{Y} N_i$ свідчать про значну диференціацію кількості ВНЗ в областях. Серед лідерів за кількістю ВНЗ можна назвати області: Донецьку, яка посідає перше, Харківську – друге, Дніпропетровську – третє місце. Кількість ВНЗ в областях-лідерах у багато разів перевищує кількість ВНЗ в областях-аутсайдерах. Наприклад, у Донецькій кількість ВНЗ більша, ніж у Волинській у 5,53 рази, а в Харківській більше ніж у Закарпатській – у 4,28 рази, у Дніпропетровській більше ніж у Рівненській і Миколаївській, які розділили третє місце, – у 3,79 рази. Аналогічна ситуація спостерігається стосовно показника кількості студентів. Трійка лідерів за значенням $\bar{Y} V_i$ незмінна (трохи помінялися місцями). Склад аутсайдерів змінився. Найменша кількість студентів у Закарпатській, Волинській і Кіровоградській областях. Кількість студентів у Харківській області перевищує кількість студентів у Закарпатській – у 9,64 рази, у Донецькій стосовно Волинської – у 6,26 рази, у Дніпропетровській – стосовно Кіровоградської – у 5,5 рази. В такий спосіб області значно відрізняються за цим показником.

Значення показника S характеризує інтенсивність змін N_i і V_i . Інтенсивні зміни значень N_i у Дніпропетровській, Сумській і Донецькій областях свідчать про зміну кількісного складу ВНЗ. Порівняно стабільною була чисельність ВНЗ у Чернівецькій, Волинській і Житомирській областях. Порівнюючи масштаби трансформацій, слід зазначити, що значення S у Дніпропетровській області у 2,8 рази перевищує цей показник у Сумській і Донецькій областях. Прихід на ринок одних суб'єктів і відхід інших є виразною характеристикою напруженості конкурентної боротьби. Своєю чергою, значення S стосовно V_i демонструють успішність діяльності ВНЗ. Харківська, Донецька й Львівська області є лідерами інтенсивності змін кількості студентів, а Закарпатська, Кіровоградська й Волинська – аутсайдерами. Стабільний попит демонструє відносну рівнозначність позицій ВНЗ у конкурентній боротьбі. Так, значення S у Харківській області в 1,8 рази вище від відповідного значення у Львівській області. Варто звернути увагу на різницю інтенсивності змін N_i і V_i , що переконує в оригінальності конкурентної ситуації у кожній області.

Показник $|A|$ демонструє рівень конкурентної боротьби в областях. Там, де більша кількість ВНЗ, боротьба жорстокіша. Наприклад, у Донецькій області щорічно “з поля діяльності”, у середньому, ішов один ВНЗ. У Сумській, незважаючи на скорочення кількості ВНЗ у два рази за шістнадцять років, у середньому закривався один ВНЗ кожні три–чотири роки. Становище у трійці лідерів неоднорідне: для Донецької й Дніпропетровської областей характерне у середньому щорічне скорочення кількості ВНЗ, а для Харківської – щорічне збільшення. Ці області лідирують за значеннями показника $|A|V_i$.

Слід зазначити, що у містах Києві і Севастополі значення усіх показників значно відрізняються від таких самих на усіх інших територіях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виконаний аналіз свідчить про динамічний, нестійкий, хаотичний характер розвитку ринку ПВО. Це є нічим іншим, як турбулентність. Однак розвиток ринку ПВО як будь-який динамічний хаос має внутрішню впорядкованість, яку можна виявити під час дослідження деталей. Інакше кажучи, якщо розвиток вітчизняного ринку ПВО загалом має турбулентний характер, то розвиток окремих регіональних ринків ПВО відрізняється впорядкованістю. Так, дані таблиці відображають регіональну нерівномірність розвитку освітньої галузі. Аналіз показав, що зміни у чисельному складі ВНЗ неоднозначно відбилися на кількості студентів. Напрямок конкурентної боротьби у кожній області свідчить про наявність попиту на різномірні потреби у знаннях. У зв'язку із цим необхідні подальші дослідження регіональних ринків ПВО, а також аналіз діяльності кожного ВНЗ в одній галузі знань в одному регіоні.

1. Ільяшенко С. Основные тенденции развития рынка услуг по предоставлению высшего образования в Сумской области // Экономика Украины. – 2004. – № 7. – С. 60–64. 2. Сінельник Л.В. Регіональні напрями розвитку ринку послуг вищої освіти // Економіка промисловості. – 2003. – № 4. – С.135–140. 3. Ларина Т.Г. Дослідження територіальних утворень ринку освітніх послуг // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 12. – С. 108–111. 4. Решетилова Т. Методичний підхід до оцінки конкурентоспроможності ВНЗ // Маркетинг в Україні. – 2005. – № 3. – С. 6–10. 5. Кратт О.А. Ринок послуг вищої освіти: методологічні основи дослідження кон'юнктури: Монографія. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2003. – 360 с. 6. Оболенська Т.Є. Маркетинг освітніх послуг: вітчизняний і зарубіжний досвід: Монографія. – К.: КНЕУ, 2001. – 208 с. 7. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2002. – 338 с.